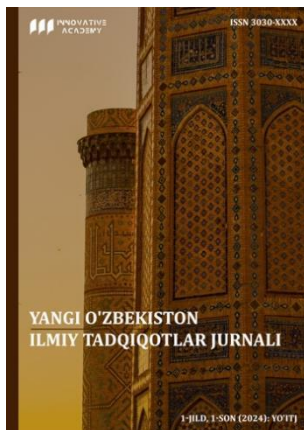

O'ZBEKISTON TASVIRIY SAN'ATIDA MANZARA JANRINING RIVOJLANISHI VA O'QITISHDAGI O'RNI

Xamraqulova Muqaddam Tojiqo'zi qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17921669>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 1-dekabr 2025 yil

Ma'qullandi: 2-dekabr 2025 yil

Nashr qilindi: 13-dekabr 2025 yil

KEY WORDS

O'zbekiston tasviriy san'ati, manzara janri, kompozitsiya, plein-air, badiiy idrok, tasviriy san'atni o'qitish metodikasi, ijodiy tafakkur.

ABSTRACT

Mazkur maqolada O'zbekiston tasviriy san'atida manzara janrining shakllanishi va taraqqiyoti, uning milliy badiiy an'analar tizimidagi o'rni hamda oliy ta'limda manzara kompozitsiyasini o'qitishning didaktik imkoniyatlari tahlil etiladi. Tadqiqotda tarixiy-madaniy manbalar, dastur va o'quv rejalari hamda amaliy mashg'ulotlar materiali asosida manzara janrining san'atshunoslik va pedagogik jihatlarini yoritilgan. Shuningdek, talabalar tasviriy savodxonligini, makon va rangni idrok etish malakalarini, badiiy-ijodiy fikrlashini shakllantirishda manzara janrining o'rni ilmiy asosda ochib beriladi. Tadqiqot natijalari manzara janrini o'qitish metodikasini takomillashtirish, dars jarayoniga hududiy manzaralar, plein-air mashg'ulotlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiyalash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

KIRISH

O'zbekiston tasviriy san'ati taraqqiyotida manzara (peyzaj) janri alohida o'rin tutadi. Tabiat, shahar manzaralari, tarixiy-madaniy maskanlar tasviri orqali milliy mentalitet, xalqning turmush tarzi va dunyoqarashi badiiy shaklda ifodalanadi. Mustaqillik yillarida yurtimiz manzaralari – qadimiy shaharlar silueti, tog' va vodiylar, qadimiy me'moriy yodgorliklar tasvirlangan asarlar nafaqat badiiy-estetik qadriyat, balki ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ham katta ahamiyat kasb etmoqda.

Zamonaviy ta'lim jarayonida tasviriy san'at fanining asosiy maqsadlaridan biri – talabalar va o'quvchilarda borliqni badiiy idrok etish, ko'rgan manzarani shakl, rang, nur-soya va makon munosabatlarida tahlil qilib, ijodiy talqinda tasvirlay olish qobiliyatlarini shakllantirishdir. Shu nuqtai nazardan manzara janri tasviriy san'atni o'qitish tizimida eng samarali yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, oliy ta'lim tizimida tasviriy san'at va amaliy bezak san'ati yo'nalishlarida manzara janrini o'qitish metodikasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kreativ yondashuvlar, axborot-kommunikatsiya vositalari bilan boyitish zarurati ortib bormoqda.

Tadqiqot maqsadi – O'zbekiston tasviriy san'atida manzara janrining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, uning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni va didaktik imkoniyatlarini aniqlash hamda oliy ta'limda manzara kompozitsiyasini o'qitish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

1. O'zbekiston tasviriy san'atida manzara janrining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy-nazariy jihatdan yoritish.
2. Manzara asarlarining badiiy-estetik xususiyatlari va milliy an'analar bilan bog'liqligini tahlil qilish.
3. Oliy ta'limda manzara janrini o'qitish mazmuni, shakl va metodlarini o'rganish.
4. Talabalarda manzara kompozitsiyasini yaratish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

METODOLOGIYA

Tadqiqot ob'ekti – O'zbekiston tasviriy san'atida manzara janri va uni oliy ta'lim tizimida o'qitish jarayoni.

Tadqiqot predmeti – Manzara janrining rivojlanishi va oliy ta'limda manzara kompozitsiyasini o'rgatish metodikasini takomillashtirishga doir pedagogik shart-sharoitlar, shakl va usullar.

Tadqiqot metodlari:

1. **Tarixiy-tahliliy metod** – O'zbekiston tasviriy san'ati tarixiga oid ilmiy adabiyotlar, albomlar, kataloglar, san'atshunoslik tadqiqotlarini o'rganish orqali manzara janrining taraqqiyoti yoritildi.
2. **Taqqoslash va tipologik tahlil** – Turli davrlar va rassomlar ijodidagi manzara asarlarining kompozitsion, koloristik, badiiy yechimlari qiyosiy tahlil qilindi.
3. **Pedagogik kuzatuv** – Oliy ta'lim muassasalarida "Manzara kompozitsiyasi", "Tasviriy san'at metodikasi" fanlari bo'yicha mashg'ulotlar jarayoni kuzatilib, amaliy tajriba materiallari to'plandi.
4. **Suhbat va anketa** – Talabalar va o'qituvchilar bilan suhbat o'tkazilib, manzara janri bo'yicha o'quv jarayonining afzallik va muammoli jihatlari aniqlashtirildi.
5. **Didaktik tajriba** – Talabalarining ikki guruhida manzara janrini o'qitishda an'anaviy va takomillashtirilgan metodik yondashuvlar qo'llanib, natijalar tahlil qilindi (tajribaviy yondashuv sifatida).

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar, oliy ta'lim standartlari, namunaviy o'quv dasturlari hamda O'zbekiston va xorijiy olimlarning tasviriy san'at ta'limi, badiiy ijod, manzara janri bo'yicha ilmiy ishlari metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

NATIJALAR

1. O'zbekiston tasviriy san'atida manzara janrining rivojlanish bosqichlari

Tarixiy manbalarning ko'rsatishicha, O'rta asr Sharq miniatyura san'atida manzara unsurlari dekorativ tarzda qo'llanilgan bo'lib, ular asosan me'moriy inshootlar, bog'lar, tog'lar va manzara fonlarini stilizatsiyalangan holda aks ettirgan. Biroq mustaqil janr sifatida manzara tasviri asosan XX asr boshlarida shakllana boshladi.

Rossiya va Yevropa realizmi an'analari ta'sirida Toshkent, Samarqand, Buxoro va boshqa shaharlarda faoliyat yuritgan rassomlar ijodida O'zbekiston tabiatining o'ziga xos manzaralari mavqega ega bo'ldi. Keyinchalik O'zbekiston rassomlarining ijodiy safarlari, plein-air anjumanlari, ko'rgazmalari manzara janrining takomillashuviga kuchli turtki berdi.

Natijada O'zbekiston tasviriy san'atida ikki asosiy yo'nalish shakllandi:

- **Realistik manzara** – tabiat va shahar ko'rinishlarini hayotiylik, nur-soya, havo perspektivasi, fazoviy chuqurlik tamoyillariga tayangan holda tasvirlash;
- **Dekorativ manzara** – milliy bezak an'analari, ramziy obrazlar, rang va shaklning shartli yechimlari asosida manzarani umumlashtirib ifodalash.

Har ikki yo'nalish ham keyingi davrda O'zbekiston rassomlik maktabining shakllanishiga, talabalarda badiiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy baza bo'lib qoldi.

2. Manzara janrining badiiy-estetik xususiyatlari

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston manzara asarlarida quyidagi o'ziga xos jihatlarni kuzatiladi:

- **Ranglar milliyligi** – issiq ranglar ustuvorligi, quyoshli iqlim, moviy osmon, oqish-moviy soyalar, g'isht rangli devorlar, ko'k gumbazlar va h.k.;
- **Kompozitsiya qurilishi** – sharqona me'moriy ritmlar, ko'chalar, maydonlar, hovlilar manzarasida perspektivaning o'ziga xos talqini;
- **Mavzular xilma-xilligi** – qadimiy shaharlarga oid manzaralar, zamonaviy shahar ko'rinishlari, qishloq manzaralari, dalalar, bog'-rog'lar, tog' va cho'l manzaralari;
- **Ruhiy-emotsional kayfiyat** – faqat optik ko'rinish emas, balki kayfiyat, vaqt (ertalab, kechqurun, kuz, bahor) ham badiiy vositalar orqali ifodalanadi.

Mazkur xususiyatlar talabalarga kompozitsiya, rangshunoslik, perspektiva, ritm va masshtab kabi nazariy tushunchalarni amaliy misollar orqali tushuntirishga katta imkoniyat yaratadi.

3. Manzara janrini o'qitish jarayonidagi kuzatuv va tajriba natijalari

Oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan pedagogik kuzatuv va tajriba mashg'ulotlari shuni ko'rsatdiki:

- Manzara bo'yicha mashg'ulotlar tizimli tashkil etilganda talabalar predmetli makonni ko'rish va tasvirlash malakasini tezroq egallaydi;
- Plein-air (tabiat qo'ynida naturadan chizish) darslari talabalarning rangni idrok etishi, yorug'-soya va havo perspektivasini tushunishida o'ta samarali bo'ladi;
- Manzara janrini o'qitishda milliy manzaralar (mahalliy shahar va qishloq ko'rinishlari)dan foydalanish talabalarda vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'ularini kuchaytiradi;
- Axborot texnologiyalaridan (multimedia prezentatsiyalar, virtual galereyalar, raqamli reproduksiya) foydalanish talabalar tasavvurini kengaytirib, dunyo manzara san'atiga oid namunalar bilan tanishtirish imkonini beradi.

Tajriba-sinov mashg'ulotlari davomida an'anaviy (faqat auditoriyada ishlash) va takomillashtirilgan (plein-air, foto va video materiallar, ijodiy topshiriqlar bilan boyitilgan) metodik tizim taqqoslandi. Takomillashtirilgan yondashuv qo'llangan guruhi talabalari

kompozitsiya, rang, makon yechimi, ijodiy mustaqillik mezonlari bo'yicha yuqoriroq natijalarni namoyon etgani kuzatildi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, manzara janri nafaqat tasviriy san'atning alohida ijodiy yo'nalishi, balki o'quv-tarbiyaviy jarayonning samarali didaktik vositasi sifatida ham katta imkoniyatlarga ega.

*Birinchidan, manzara bo'yicha mashg'ulotlar **ko'rish madaniyatini** rivojlantiradi. Talabalar atrof-muhitni oddiy "ko'rish"dan tashqari, uni badiiy tahlil qilishga, predmetlar o'zaro nisbatini, masshtabini, fazoviy joylashuvini anglashga o'rganadilar. Bu esa keyinchalik boshqa janrlarda – natyurmort, portret, tematik kompozitsiyalarda ham qo'llaniladigan umumiy badiiy kompetensiyalarni shakllantiradi.*

*Ikkinchidan, manzara janrini o'qitish **milliy identifikatsiya va ma'naviy tarbiya** bilan uzviy bog'liq. O'zbekistonning tarixiy shahar va maskanlari manzarasini o'rganish orqali talabalar ona yurt tabiatining betakrorligi, me'moriy merosning badiiy qimmati, xalq yashash tarzi bilan tanishadi. Dars jarayonida bu manzaralar haqida suhbat, matn, tarixiy ma'lumotlar qo'shilishi integrativ ta'lim muhitini yaratadi.*

Uchinchidan, manzara janrini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash masalasi dolzarbdir. Faol metodlar – "aqliy hujum", "klaster", "B-B-B" tahlili, ijodiy loyihalar, kichik guruhlarda ishlash, portfolio yuritish va boshqalar – talabalarni passiv tinglovchidan faol ijodkor subyektga aylantiradi. Bunda o'qituvchi ko'proq yo'naltiruvchi va maslahatchi rolini bajaradi.

*To'rtinchidan, talabalarda **ijodiy tafakkurni rivojlantirish** – manzara janrini o'qitishning eng muhim natijalaridan biridir. Tabiatni aynan nusxa ko'chirish emas, balki kayfiyat, vaqt, mavsum, individual tasavvur orqali talqin qilishga undovchi topshiriqlar (masalan, "bir joyni turli faslda tasvirlash", "ertalab va kechqurun holatini taqqoslash") ijodiy izlanishga turtki beradi.*

Shu bilan birga, tajriba jarayonida ayrim muammolar ham aniqlangan:

- Ba'zi guruhlarda plein-air mashg'ulotlari uchun moddiy-texnik sharoit yetarli emasligi;
- Talabalarning reproduksiya va fotosuratdan ko'proq foydalanib, naturadan kam ishlashi;
- Manzara asarlarini tahlil qilishga yetarli vaqt ajratilmasligi, natijada nazariy bilimlarning sustligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun manzara janrini o'qitish metodikasini kompleks yondashuv asosida takomillashtirish zarurligi aniqlandi.

XULOSA

Yuqoridagi nazariy va amaliy tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. O'zbekiston tasviriy san'atida manzara janri tarixiy jihatdan miniatyura san'atidagi dekorativ manzara unsurlaridan boshlab, XX asrda mustaqil janr sifatida shakllanib, bugungi kunda milliy rassomlik maktabining muhim yo'nalishiga aylangan.

2. *Manzara janri O'zbekiston san'atida nafaqat estetika, balki ma'naviy-ma'rifiy g'oyalarni ifoda etish vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega bo'lib, milliy qadriyatlar, Vatanga muhabbat, tarixiy merosga hurmat tuyg'ularini tarbiyalashga xizmat qiladi.*
3. *Oliy ta'limda manzara kompozitsiyasini o'qitish talabalarda makonni idrok etish, kompozitsion yechim topish, rang bilan ishlash, perspektiva qonuniyatlarini amaliy qo'llash, ijodiy mustaqillik kabi kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali yo'lidir.*
4. *Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, plein-air mashg'ulotlari, milliy manzaralar asosida ishlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish, ijodiy topshiriqlar va loyihalar tizimi talabalar o'quv motivatsiyasini oshirib, ularning badiiy savodxonligini sezilarli darajada kuchaytiradi.*
5. *Manzara janrini o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun:*
 - *o'quv reja va dasturlarda plein-air mashg'ulotlari ulushini ko'paytirish;*
 - *mahalliy manzara ob'ektlari asosida mavzularni boyitish;*
 - *darslarda interfaol metodlar va AKT vositalarini tizimli qo'llash;*
 - *manzara asarlarini tahlil qilish bo'yicha alohida metodik ko'rsatmalar ishlab chiqish zarur.*

Mazkur ilmiy maqola natijalari tasviriy san'at yo'nalishidagi bakalavr va magistrilar uchun, shuningdek, umumta'lim maktablari, san'at maktablari va kollejlari manzara janrini o'qitish sifatini oshirishga qaratilgan metodik ishlanmalarda qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. *O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.*
2. *O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi va tegishli PQ qarorlari. – Toshkent, 2017–2023.*
3. *Xasanov A. Tasviriy san'at nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.*
4. *Jo'rayev B. Manzara janrida kompozitsiya asoslari. – Toshkent: San'at, 2018.*
5. *Rahimov S. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2012.*
6. *Qodirova M. Badiiy tafakkurni rivojlantirishda tasviriy san'atning o'rni. – Ilmiy maqola // "Pedagogik mahorat" jurnali, №3, 2021.*
7. *Zamonov I. Rassomchilikda rang va shakl muammolari. – Toshkent: San'at, 2010.*
8. *Xalqaro san'atshunoslik manbalari: Landscape Painting in Art Education. – London, 2019 (elektron manba).*